

Ks. prof. dr hab. Jan Kazimierz Przybyłowski

RECENZJA

rozprawy doktorskiej:

mgr Donata Borowska

WPŁYW MYŚLI JANA PAWŁA II NA PROCES EUROPEIZACJI – ANALIZA MORFOGENETYCZNA

Wrocław 2024

Dziękuję za zaproszenie mnie do przygotowania recenzji rozprawy doktorskiej, która powstała w Instytucie Politologii, na wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego, pod kierunkiem dra hab. Piotra Grabowca; gratuluję Promotorowi pomyślnego zakończenia trudnej funkcji kierowania badaniami, których uwieńczeniem jest ta rozprawa doktorska autorstwa Pani mgr Donaty Borowskiej. Mogę przy tej okazji ze swojej strony podać kilka argumentów wskazujących na nieprzypadkowość obdarzenia mnie tą zaszczytną funkcją.

Najpierw postać Jana Pawła II, z którym miałem okazję kilka razy osobiście spotkać się zarówno w Rzymie, jak i w Polsce podczas pielgrzymek. Szczególnym momentem historycznym dla mnie, kaptana diecezji wrocławskiej, była obecność Papieża we Wrocławku w 1991 roku. W trakcie homilii papieskiej zaczął padać deszcz; krople przez zadaszenie zaczęły spadać na tekst homilii. Jan Paweł II odsunął kartki i spontanicznie ostrzegał przed antycywilizacją i antykulturą, która panoszy się i nadaje sobie nazwę europejskiej. Mówił: „Kulturę europejską tworzyli męczennicy trzech pierwszych stuleci, tworzyli ją także męczennicy na wschód od nas, w ostatnich dziesięcioleciach i u nas. Tak tworzył ją ksiądz Jerzy. On jest patronem naszej obecności w Europie za cenę ofiary z życia, tak jak Chrystus”.

Papież powrócił do tej myśli w zaimprovizowanym przemówieniu w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławku. Po obiedzie Papież niespodziewanie wstał i poprosił o ciszę, a następnie wyznał: „Moje osobiste powiązania z Wrocławkiem, z diecezją, są tak duże, że nie mógłbym wyjechać stąd bez wypowiedzenia tych kilku zdań...” (w tym momencie słychać było trzask przycisków włączanych magnetofonów); faktycznie, Karol Wojtyła nieraz bywał we Wrocławku i okolicy. W 1966 roku, jako biskup krakowski, uczestniczył w obchodach milenium chrztu Polski i przewodniczył w katedrze Mszy św. dla młodzieży. W wydawanym we Wrocławku „Ateneum Kapłańskim” (rok powstania 1909) publikował swoje artykuły. Dalej Papież mówił również o Polsce i Europie: Polska zawsze należała do Europy i nie trzeba jej tam wprowadzać. Prawdziwa Europa oddycha dwoma płucami: Wschodu i Zachodu; byłem naocznym świadkiem tego przemówienia. Ponadto miałem zaszczyt być promotorem, a także rozpraw doktorskich, dla których głównym materiałem źródłowym było nauczanie Jana Pawła II.

Drugi argument wynika z moich dociekań naukowych. Jestem z wykształcenia teologiem i zajmuję się badaniami w zakresie teologii praktycznej. Główny nurt tych badań ma charakter pastoralny, bo ich przedmiotem jest misja Kościoła wypełniana w kontekście „historii”.

Obecnie zajmuję się teologią stosowaną, której przedmiotem jest człowiek i świat, w którym żyje i działa. Jest to odpowiedź na słowa Jana Pawła II z programowej encykliki, w której napisał, że to człowiek jest drogą Kościoła (Encyklika *Redemptor hominis*, 14). Teologia stosowana korzysta w prowadzeniu badań z metodologii nauk pomocniczych, wśród których jest katolicka nauka społeczna, ale też dyscypliny humanistyczne i społeczne, a obecnie również nauki zajmujące się najnowszymi technologiami cyfrowymi. Politologia jest wśród nauk pomocniczych dla teologii stosowanej, stąd moje zainteresowania tą dyscypliną.

Po trzecie współpracuję również z prof. Krzysztofem Wieleckim, który zatrudniony jest na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w Instytucie Nauk Socjologicznych. Obecnie jest w Polsce jednym z niewielu specjalistów, którzy współpracowali osobiście z Margaret Archer i zajmują się realizmem krytycznym. Wspominam na pierwszym miejscu prof. K. Wieleckiego, ale lista współpracowników jest dużo dłuższa.

Argument czwarty dotyczy współpracy interdyscyplinarnej w dociekaniach naukowych. Ludzie wierzący stawiają bowiem pytania dotyczące nie tylko wiary, ale również życia codziennego, dlatego ich zmagania, marzenia, troski mają wartość hermeneutyczną, której nie można pomijać w teologii stosowanej (por. Franciszek, Adhortacja apostolska *Gaudete et exultate*, 44). W jej badaniach głównym źródłem jest Objawienie, a także Magisterium Kościoła; z racji jednak koncentracji jej badań na człowieku to również wyniki dociekań nauk świeckich są traktowane jako ważne „źródła zastane”. Teologia stosowana jest również otwarta na prowadzenie oryginalnych badań empirycznych z wykorzystaniem metodologii nauk świeckich, jak np. socjologii, psychologii, nauk pedagogicznych, cybernetyki społecznej, komunikacji społecznej, nauk o zdrowiu.

Badania teologii stosowanej mają najczęściej charakter interdyscyplinarny, co z jednej strony umożliwia korzystanie z wyników badań nauk świeckich, ale z drugiej strony jest to związane z wypracowywaniem nowej metodologii, zarówno w wymiarze metod opisowych (o charakterze eksplanacyjnym), ale także weryfikacyjnych i eksploracyjnych. Wiąże się z tym jednak poważne wyzwanie naukowo-lingwistyczne. Chodzi bowiem o to, że w prowadzeniu takich badań i upowszechnianiu ich wyników zachować należy tradycyjną leksykę teologiczną (ten język jest hermetyczny), a jednocześnie włączyć terminologię nauk świeckich w zakresie badanego fenomenu (ten język jest również wysoko wyspecjalizowany). W teologii stosowanej niektóre kwestie można przedstawić używając specjalistycznego języka teologii i nauk świeckich, ale jednocześnie należy poszukiwać możliwości łączenia znaczeń i tworzenia języka dialogu interdyscyplinarnego wykorzystywanego w teologii stosowanej.

I wreszcie piąty argument. Od 2011 roku raz w miesiącu prowadzę autorski program telewizyjno-radiowy (*Telewizja Trwam* i *Radio Maryja*) pod wspólnym tytułem: *Kościół i demokracja*. Celem tych programów jest przede wszystkim omawianie problemów dotyczących dialogu i współpracy Kościoła i świata, a także popularyzowanie wiedzy z zakresu teologii stosowanej i katolickiej nauki społecznej. Tematy szczegółowe tych audycji dotyczą również problematyki politologicznej i służą komentowaniu bieżących wydarzeń z życia publicznego, zwłaszcza w Polsce. Do tych pięciu obszarów mojej aktywności naukowo-medialnej i doświadczeń z tym związanych będę również nawiązywał w tej recenzji.

Temat rozprawy i jego aktualność

Dzisiaj, w początkach XXI wieku, Europa traci swoją tożsamość chrześcijańską i podąża w nieznanym, a według niektórych - złym kierunku. Można powiedzieć, że na naszych oczach spełnia się w ten sposób jedna z pesymistycznych wizji Jana Pawła II dotyczących współczesnej Europy. Wśród wielu zagrożeń Papież podkreślił „utrata pamięci i dziedzictwa chrześcijańskiego, któremu towarzyszy swego rodzaju praktyczny agnostycyzm i obojętność religijna, wywołująca u wielu Europejczyków wrażenie, że żyją bez duchowego zaplecza, niczym spadkobiercy, którzy roztrwonili dziedzictwo pozostawione im przez historię. Nie dziwią zatem zbyt próby nadania Europie oblicza wykluczającego dziedzictwo religijne, a w szczególności głęboką duszę chrześcijańską, przez stanowienie praw dla tworzących ją ludów w oderwaniu od ich życiodajnego źródła, jakim jest chrześcijaństwo” (Adhortacja *Ecclesia in Europa*, 7).

Jan Paweł II był jednak gorliwym zwiastunem dobrej nowiny, dlatego jako Papież Europejczyk umieścił również w tym dokumencie apel do Europy: „Nie lękaj się! Ewangelia nie jest ci przeciwna, ale jest po twojej stronie. Przemawia za tym stwierdzenie, że chrześcijańska inspiracja może przemienić zbiorowość polityczną, kulturową i gospodarczą we wspólnotę, w której wszyscy Europejczycy czuliby się jak we własnym domu i tworzyliby rodzinę narodów, która mogłaby być owocnym natchnieniem dla innych regionów świata. Bądź ufna! W Ewangelii, którą jest Jezus, znajdziesz mocną i trwałą nadzieję, której pragniesz. Jest to nadzieja oparta na zwycięstwie Chrystusa nad grzechem i śmiercią. Chce On, by to zwycięstwo stało się twoim, dla twojego zbawienia i twojej radości. Bądź pewna! Ewangelia nadziei nie zawodzi! W zmiennych kolejach wczorajszej i dzisiejszej historii jest światłem, które rozjaśnia i wyznacza twoją drogę; jest mocą, która podtrzymuje cię w próbach; jest prorocstwem nowego świata; jest wskazaniem nowego początku; jest wezwaniem wszystkich, wierzących i niewierzących, by wytyczali wciąż nowe drogi prowadzące do «Europy ducha», aby stała się ona prawdziwym «wspólnym domem», gdzie jest radość życia” (nr 121).

W tych dwóch perspektywach: z jednej strony destrukcyjnych procesów społeczno-kulturowych zagrażających fundamentalnym wartościom wywodzącym się z chrześcijaństwa, a z drugiej strony nadziei na zbudowanie „Europy ducha” trzeba spojrzeć na wpływ myśli Jana Pawła II na proces europeizacji, co jest głównym problemem badawczym tej rozprawy doktorskiej.

We *Wstępie* Doktorantka napisała, że „perspektywa teologiczna przenika w oczywisty sposób perspektywę kulturową i polityczną głoszonych przez papieża poglądów. Nie są one jednak oderwane od realistycznej diagnozy stanu zeświecczenia współczesnych społeczeństw, ale sposobem dialogu z nimi w duchu uszanowania prawdy historycznej i konsekwencji przyjęcia tej prawdy” (s. 6). Oznacza to, że podjęty temat rozprawy doktorskiej pozwala spojrzeć na współczesny świat przez pryzmat dualizmu analitycznego, aby oddzielić analitycznie strukturę i sprawstwo, co ostatecznie daje badaczowi podstawę do zgłębienia ich wzajemnych relacji. Według Margaret Archer perspektywa dualizmu analitycznego bierze się stąd, że struktury społeczne są czymś zewnętrznym, pierwotnym w stosunku do sprawstwa, czyli działań które je przekształcają, a przepracowanie strukturalne z konieczności następuje po tych działaniach. W podstawowej dla realizmu krytycznego analizie morfogenetycznej kluczowe znaczenie ma zatem czas. Dopiero wówczas, kiedy weźmie się go pod uwagę można dostrzec struktury społeczne oddziałujące na sprawstwo, co umożliwia relację zwrotną – przekształcanie lub odtwarzanie istniejących uprzednio struktur społecznych przez sprawstwo (zob. M.S. Archer, *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge 1995, s. 92).

Perspektywa czasowa jest też pomocna, aby rozwikłać jedno z wielu niedokładności, a tym samym swoistej nietrafności w spojrzeniu na osobę Jana Pawła II i jego dzieło. Chodzi o pojęcie: „pokolenie JP II”. Pojawia się ono zarówno w publikacjach naukowych, jak i w przestrzeni życia

społecznego. Tego terminu używa się również w ocenie wpływu Jana Pawła II na społeczeństwo, zaś w polskiej rzeczywistości na naród. Stawia się pytanie o ilość i jakość absorpcji przez współczesnych Papieżowi Polaków jego nauczania i wprowadzania jego wskazań do życia indywidualnego i społecznego. W perspektywie negatywnych zjawisk o charakterze religijno-obyczajowym, które skrótowo można określić jako kryzys katolicyzmu narodu polskiego, można sformułować hipotezę, że Polacy byli odporni na nauczanie Jana Pawła II, a de facto „pokolenie JP II” nie istnieje. Należy jednak doprecyzować, że współcześni Papieżowi Polacy, żyjąc w tamtych uwarunkowaniach „historii”, nie mogli zmienić definitywnie ówczesnych struktur społecznych, ale ich sprawstwo ujawni się w ewolutywnie przebiegającej transformacji społeczeństwa polskiego w teraźniejszości i przyszłości. Jednym słowem każda zmiana struktur społecznych wymaga sprawstwa i czasu. I tu powstaje pytanie: czy te elementy wystarczą, aby wyjaśnić badany fenomen społeczny, jakim jest wpływ myśli Jana Pawła II na proces europeizacji?

Według Doktorantki „wpływ myśli Jana Pawła II na proces europeizacji to wprowadzanie zmian, czyli głoszenie, jak ma wyglądać struktura Europy oraz, jak ma ona działać w duchu europeizowania” (s. 29). Użycie słowa: „wpływ” ma w tym wypadku poważne konsekwencje merytoryczne i metodologiczne. Tego pojęcia używa się w formułowaniu problemu badawczego, jeśli istnieje realna szansa na zbadanie stanu wyjściowego, wyselekcjonowanie czynnika sprawczego i istnieje możliwość sprawdzenia stanu postsprawczego. Chodzi bowiem o porównanie stanu wyjściowego i końcowego, aby można określić ilość, jakość i natężenie zmian, które faktycznie zaszły i by można było „zmierzyć” wpływ czynnika sprawczego.

Autorka użyła w temacie określenia: analiza morfogenetyczna. Z lektury pracy Czytelnik dowiaduje się, że chodzi o analizę morfogenetyczną z obszaru realizmu krytycznego i to w wydaniu Margaret Archer. Moim zdaniem można więc było dodać do tytułu sformułowanie: *analiza morfogenetyczna na podstawie realizmu krytycznego Margaret Archer*. Przyjęty przez Autorkę układ pracy potwierdza zasadność takiego doprecyzowania tematy rozprawy. Natomiast sam termin: analiza morfogenetyczna i jego rozumienie, i zastosowanie w rozprawie doktorskiej będzie przedmiotem oceny metodologicznej.

Struktura rozprawy i główny problem badawczy

Rozprawa została opatrzona wstępem (s. 4-34) i podsumowaniem (s. 362-386), a korpus został podzielony na sześć rozdziałów. W rozdziale pierwszym Doktorantka przedstawiła założenia teoretyczne w sześciu zagadnieniach szczegółowych. W pierwszym podrozdziale Autorka zajmuje się procesami europeizacji (s. 35-47) z wydzielonym jednym podpunktem – „Procesy globalizacji i internacjonalizacji” (s. 47-54) – notabene nie powinno tworzyć się pojedynczych, oddzielnych punktów: podział ma sens jeżeli są przynajmniej dwa podpunkty (dotyczy to również innych części pracy). Drugi problem szczegółowy to omówienie procesów europeizacji w wymiarze geograficznym i socjologicznym (s. 54-65). W trzecim podrozdziale zatytułowanym: „Procesy europeizacji w wymiarze: edukacyjno-badawczym, jurystycznym” (s. 66-70) jest też tylko jeden podpunkt: „Europeizacja w wymiarze instytucjonalno- administracyjnym” (s. 70). Kolejny podrozdział (4) dotyczy procesów europeizacji w wymiarze politycznym (s. 70-73) z jednym podpunktem: „Europeizacja w wymiarze geopolitycznym” (s. 73-82). W dwóch kolejnych podrozdziałach omówione zostały - (5): „Procesy europeizacji w wymiarze: makroekonomicznym transcendentnym, makroekonomicznym immanentnym i mikroekonomicznym” (s. 83-89) i (6): „Konkluzje dotyczące procesów europeizacji/struktury” (s. 89-92).

Autorka obficie korzysta z cytatów zaczerpniętych z literatury przedmiotowej, a jednocześnie nauczanie Jana Pawła II często ujmuje w postaci ogólnych wyników syntezy i wnioskowania. Ta część zgodnie z tytułem ma charakter teorii wprowadzającej. Czyta się ją z zaciekawieniem poznawczym, bo Doktorantka przywołuje sądy wielu autorów i stara się formułować własne opinie na przedmiotowe tematy. Można jednak w tym miejscu przeanalizować przemyślenia prof. K. Wieleckiego, który twierdzi, że w opinii wielu badaczy „część teoretyczna być musi, gdyż taka jest konwencja, której znaczenia i celu czasem się nie rozumie. Powstają wtedy teksty, które nazywam inkrustacjami: zbiory ogólnie podzielanych w środowisku lub zgodnych z powierzchownymi predylekcjami osobistymi złotych myśli kilku sławnych uczonych, spiętych wymuszonym słowem odautorskim. Ale też same badania, ich metodologia i sposób interpretacji wyników kryją u podstaw założenia, które są nie do końca uświadamiane, a tym bardziej... przemyślane. Czasem stoją one w jawnej sprzeczności z tym, w co tak naprawdę wierzymy i do czego jesteśmy głęboko przekonani. Podobna przygoda może zdarzyć się również twórcom tzw. teorii średniego zasięgu, jeśli nie mają skłonności rozważać głębszych fundamentów swego dzieła” (K. Wielecki, *Prawda socjologiczna i realizm krytyczny*, Rocznik Filozoficzny Ignatianum XXIV/1(2018), s. 47).

Przytoczony cytat odnosi się przede wszystkim do naukowców posługujących się empirią, ale jest on godny rozważenia przez każdego badacza, także specjalizującego się w dziedzinie nauk humanistycznych i społecznych. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że prof. K. Wielecki w tym tekście sam poszukuje odpowiedzi na pytanie dotyczące połączenia teorii z empirią i praktyką, i wskazuje na „socjologię dialektycznej syntezy”, której przykładem są dzieła Margaret S. Archer. Zdaniem Profesora ma ona pełną świadomość słabości orientacji obiektywistycznej w socjologii i zdaje sobie sprawę, iż socjolog nie jest w stanie inaczej poznawać człowieka, społeczeństwa i kultury niż subiektywnie. Jest ona też świadoma omylności zmysłów i rozumu, uwikłania procesów poznawczych w wartości, uprzedzenia, interesy, ich zależność od wyobrażeń społecznych. Teoretycy dialektycznej syntezy korzystają z rozmaitych źródeł wiedzy, zbieranych tradycyjnymi (tzw. twardymi) metodami i „miękkimi”, właściwymi socjologii subiektywistycznej. Twórcy tego paradygmatu mają bardzo solidne przygotowanie filozoficzne. „Wydaje się, że orientacja ta nie może istnieć bez warsztatu i wiedzy filozoficznej. Łączą też wiele innych kompetencji. Swobodnie operują wiedzą ekonomiczną, antropologiczną, psychologiczną. Reinterpretują dokonania tych nauk w języku socjologicznym, czyniąc z nich użyteczny instrument interpretacji i rozumienia. Ich teorie są trudne, bo nietatwy jest świat, jaki opisują i wyjaśniają” (art. cyt., s. 59).

Z tymi przemyśleniami prof. K. Wieleckiego w pełni się zgadzam, dlatego podziwiam odwagę Doktorantki, która próbuje zagłębić się w dorobek Jana Pawła II wykorzystując wiedzę socjologicznych autorytetów. Myśl Jana Pawła II ma charakter oryginalny, dlatego może stanowić trudne wyzwanie naukowe nawet dla doświadczonych badaczy z różnych dziedzin i dyscyplin. Jest to nauczanie bogate w wyniki badań nauk świeckich, ale przekazane językiem teologii i filozofii, których badania ukierunkowane są na poszukiwanie prawdy. Moim zdaniem w badaniach Doktorantki zabrakło determinacji w doprecyzowaniu znaczenia teologii i filozofii w nauczaniu Papieża. Rzetelność naukowa wymaga zapoznania się nie tylko z dokumentami Jana Pawła II, ale także respektowania merytoryki i metodologii, z której korzystał, zwłaszcza w przygotowywaniu tekstów filozoficznych i teologicznych.

Druga część pracy to rozdział historyczny (s. 95-102). W pierwszym podrozdziale Autorka prezentuje historyczną postać Jana Pawła II (s. 100-105) w trzech podpunktach: 1) „Lata 60- 80 XX wieku” (s. 105-107); 2) „Ojcowie założyciele Wspólnoty Europejskiej” (108-112); 3) „Święci

patroni Europy” (s. 112-119). Drugi podrozdział: „Uwarunkowania i podmiotowe ujęcie - podmiot działający Karol Wojtyła - do rozpoczęcia pontyfikatu Jana Pawła II” (s. 119-133) zawiera jeden podpunkt: „Wzory kształtujące Karola Wojtyłę/Jana Pawła II” (s. 120-133). Kolejny (3) podrozdział dotyczy historii i charakterystyki Jana Pawła II (133-140). Doktorantka podzieliła go na dwa podpunkty: 1) „Dobro ludzkie - solidarność miłości” (s. 140-142); 2) „Religia obywatelska” (s. 142-150). Ostatni podrozdział tej części dotyczy wpływu personalizmu i fenomenologii na myśl Jana Pawła II (s. 150-151): 1) „Poglądy personalistyczne” (s. 151-153); 2) „Poglądy fenomenologiczne” (s. 153-166).

W nawiązaniu do ostatniego podrozdziału sięgam ponownie do przemysłów prof. K. Wieleckiego. Ponieważ Jan Paweł II był z wykształcenia filozofem, i to ze znaczącym dorobkiem naukowym, warto za prof. K. Wieleckim zauważyć, że nawet „najbardziej wnikliwy namysł i rzetelne studia filozoficzne nie wykluczają błędu, rozminięcia się z prawdą. Można przecież myśleć głęboko i błędnie. Wiele czynników może się na to składać: słabość intelektualna, zniekształcający ostrość widzenia subiektywizm, hipnotyczna zdolność pewnych środowiskowych guru w nauce lub też modnych teorii i idei. Moim zdaniem, takie podstawowe założenia paradygmatyczne powinny być stałym przedmiotem dyskursu naukowego. I to nie tylko uprawianego przez filozofów nauki czy teoretyków najbardziej zaawansowanych w danej dziedzinie, ale każdego badacza i uczonego. Rzecz w tym, by mógł on konfrontować swoje przekonania z innymi, uczestniczyć w procesie krystalizowania się własnych i środowiskowych założeń. Ogromne znaczenie ma też krytyka naukowa, która powinna sięgać korzeni, a nie tylko powierzchni. Przede wszystkim jednak w kształceniu na poziomie doktoranckim obecna musi być solidna edukacja filozoficzna. I to niezależnie od specjalności naukowej. Oczywiście, że bez szkody dla ogółu, a z wielkim pożytkiem dla nauki byłoby wprowadzenie rzetelnej nauki filozofii w szkołach i na uniwersytetach” (art. cyt., s. 47-48). Szkoda, że Doktorantka, biorąc na warsztat naukowy nauczanie Jana Pawła II, nie sięgnęła do tej publikacji i nie wykorzystała wskazań Profesora w przygotowywaniu swojej rozprawy doktorskiej.

Otóż ta opinia Profesora ma bardzo duże znaczenie dla zrozumienia roli Jana Pawła II w procesie europeizacji. Papież był z pewnością autorytetem jako filozof z wykształcenia i wykonywanej przez długie lata profesji, dlatego można założyć, że tezy filozoficzne stanowią integralną część jego nauczania. Dla refleksji z obszaru politologii może to być wskazówka, aby wnikliwie przefiltrować supozycje z nauczania Jana Pawła II metodami dedukcji i odnieść je do nauczania teologicznego, co jest zgodne z jego tezą zaczerpniętą z encykliki *Fides et ratio* (nr 101), że w filozofii myśl jednego człowieka może służyć postępowi ludzkości, ale prawdziwe bogactwo myśli ludzkiej rodzi się ze spotkania filozofii z teologią i z wzajemnej wymiany ich dorobku. Teologia, otrzymawszy w darze otwartość i oryginalność, dzięki którym może istnieć jako nauka wiary, z pewnością nakłoniła rozum, by pozostał otwarty na radykalną nowość, jaką zawiera w sobie Boże Objawienie. Przyniosło to niewątpliwą korzyść filozofii, gdyż dzięki temu mogła ona otworzyć nowe horyzonty, odstawiające przed nią kolejne zagadnienia, które rozum ma coraz głębiej poznawać.

Prowadząc badania politologiczne należy zatem założyć, że przy interpretowaniu tekstów Jana Pawła II można, a niekiedy trzeba polemizować z jego poglądami, a także wyrażać własne opinie i formułować oryginalne ich uzasadnienia. Filozoficzna i teologiczna myśl Jana Pawła II dotycząca procesów europeizacji jest zakorzeniona w całym jego posługiwaniu. Nie wystarczy więc zapoznać się z dokumentami, ale trzeba uwzględnić także jego wizję świata, a jednocześnie mieć przed oczyma całe jego dzieło apostolskie. Dopiero wtedy można docenić wartość jednej z

podstawowych myśli tej pracy: Jan Paweł II był Europejczykiem i wskazywał Europejczykom prawdziwe wartości.

W rozdziale trzecim Autorka zaprezentowała model morfogenetycznej zmiany M.S. Archer (s. 167-173) w czterech podrozdziałach: 1) „M.S. Archer i koncepcja człowieczeństwa” (s. 173-174); 2) „Założenia ontologiczne i epistemologiczne” (s. 174-178); 3) „Struktura i sprawstwo” (s. 178-181); 4) „Morfogenetyczny model zmiany” (s. 181-194). Ten rozdział jest bardzo syntetyczny, choć należałoby przemyśleć jego intytulację, aby w podrozdziale nie powtarzać tytułu rozdziału (3.4). Przy tej okazji warto zaznaczyć, że Doktorantka tylko w niewielkim stopniu skorzystała z materiałów autorstwa M. Archer. Bardzo przydatne byłoby w tej części pracy skorzystanie z artykułu M. Archer, *Morfogeneza – ramy wyjaśniające realizmu*, Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne (2015)10, s. 16-46.

Rozdział czwarty jest rozwinięciem części poprzedzającej i dotyczy „struktury” (s. 195). Cztery podrozdziały ukazują najpierw 1) „Warunkowanie strukturalne T 1” (s. 195-200), następnie 2) „Interakcję społeczną T1 - T3” (s. 200-220), dalej 3) „Doskonalenie strukturalne T 4” (s. 220-223) i wreszcie 4) „Początek nowego cyklu” (s. 223-230). Podrozdział piąty: „Postulaty zmian - wybrane przykłady” został podzielony na trzy punkty: 1. „Godność” (s. 230-233); 2. „Prawda” (s. 234-238); 3. „Rodzina” (s. 239-243). Podrozdział szósty pokazuje Jana Pawła II wobec procesów europeizacji Polski (s. 243-244), a siódmy omawia efekty wpływu myśli i praktyki politycznej oraz pastoralnej Jana Pawła II na proces europeizacji (s. 245-250).

Zgodnie z zamysłem merytorycznym rozdział V jest również nawiązaniem do rozdziału trzeciego i ukazuje problem „ideacji” (s. 251-252), a podzielony jest na dziesięć podrozdziałów: 1) „Idea Europy chrześcijańskiej” (s. 252-266); 2) „Idea kultury życia” (s. 266-270); 3) „Zmiany w praktyce - krytyka aborcji” (s. 270-272); 4) „Idea Europy Jana Pawła II” (s. 272-275); 5) „Przeciw kulturze śmierci – eutanazji” (s. 275-279); 6) „Europejskie wartości” (s. 279-288); 7) „Rola młodzieży w przyszłości Europy” (s. 289-294); 8) „Znaczenie miłosierdzia w perspektywie europeizacji” (s. 295-297); 9) „Europeizacja, a cykle M.S. Archer” (s. 297-302); 10) „Wpływ na procesy europeizacji Jana Pawła II” (s. 302-307); należałoby jednak przemyśleć jego intytulację, aby w podrozdziale nie powtarzać tytułu rozprawy (10).

Rozdział (VI), zamykający część merytoryczną, nosi tytuł: „Wpływ myśli Jana Pawła II na proces europeizacji - analiza morfogenetyczna” (s. 308-314) – Autorka powtarza tytuł całej rozprawy, co może sugerować, że jest to „synteza całości” a nie „część całości”. Doktorantka najpierw omawia nauczanie Jana Pawła II (s. 314-320), następnie ukazuje ewolucję poglądów Jana Pawła II wobec procesów europeizacji (s. 321-337). Kolejny (3) podrozdział przedstawia procesy europeizacji (s. 337-345), a podrozdział czwarty omawia kryzys cywilizacji zachodniej (s. 346-352). W ostatnim (5) podrozdziale Doktorantka syntetyzuje myśli dotyczące Jana Pawła II w kontekście procesów europeizacji (s. 352-361). Całość przeprowadzonych badań została podsumowana na stronach 362-386.

Po lekturze całej pracy Czytelnik posiada bardzo obszerną wiedzę na temat nauczania Jana Pawła II i roli, jaką odegrał w procesie europeizacji. Postawiony cel został zatem osiągnięty. Z pewnością nie jest to dzieło zamknięte, bo Jan Paweł II jest ciągle na nowo odkrywany i odczytywany przez kolejne pokolenia Europejczyków.

Doktorantka zebrała wystarczający materiał źródłowy do opracowania podjętego tematu. Oczywiście u krytycznego Czytelnika pozostanie niedosyt w ocenie ilościowych efektów przeprowadzonej kwerendy, ale będzie to jednocześnie zachętą dla dociekliwych, aby zainteresować się dziełem Jana Pawła II. Co do oceny jakościowej efektów wyszukiwania

tematycznie powiązanych źródeł można stwierdzić, że Doktorantka intuicyjnie kierowała się szeroko pojętym zakresem swoich badań. Przyniosło to spodziewany owoc i dlatego w pracy znalazły się najbardziej znaczące teksty dotyczące tematyki europejskiej z nauczania Jana Pawła II.

Pozytywnie należy również ocenić kwerendę politologiczną, chociaż pewnym mankamentem zebranej literatury jest skromność źródłowych materiałów M.S. Archer. Była ona płodną publicystką i względnie łatwo jest do nich dotrzeć również na stronach internetowych. Doktorantka zdecydowała się na zrealizowanie oryginalnego projektu powiązania analizy dzieł Jana Pawła II z koncepcją morfogenezy w badaniach socjologicznych autorstwa M. Archer, dlatego warto dokooptować do *Bibliografii* więcej jej dzieł i artykułów tematycznie związanych z tematyką podjętych przez Doktorantkę badań.

Podjęcie jednak badań morfogenetycznych jest moim zdaniem dowodem odwagi, dojrzałości, ale i kompetencji badawczej Doktorantki. W Polsce realizm krytyczny w wydaniu M. Archer cieszy się dużym zainteresowaniem różnych środowisk naukowych, w tym socjologów z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, a także współpracujących z Międzywydziałową Katedrą Realizmu Krytycznego w Akademii Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie. To tylko przykłady, bo z chwilą śmierci M.S. Archer, do czego nawiążę w kwestiach do dyskusji, ale w ocenie merytorycznej bardziej chodzi o osiągnięte efekty niż akcentowanie subiektywnych wątpliwości recenzenta. W ocenie ogólnej wartości merytorycznej pracy podkreślić należy, że Doktorantka zrealizowała zamysł merytoryczny wynikający z podjętego tematu. Jest to dzieło bogate w zobiektywizowane materiały źródłowe, ale również zawiera zoptymalizowane własne przemyślenia Doktorantki.

Wśród uwag krytycznych na pierwszym miejscu umieściłbym zbytne uszczegółowianie opracowywanych tematów, co przełożyło się na częściową nieprecyzyjność zastosowanej intytlulacji. Natomiast po stronie sugestii merytorycznych umieściłbym kilka propozycji szczegółowych. Zaznaczam, że jest to bardziej oferta promotorska niż ocena recenzencka. Ponieważ sam pełnię funkcję promotora, dlatego korzystam z prawa przedstawienia kontrpropozycji rozwiązywania postawionego problemu badawczego.

I tak w rozdziale pierwszym można byłoby uporządkować kolejność podrozdziałów: procesy europeizacji w kontekście globalizacji i internacjonalizacji; europeizacja w wymiarze geograficznym i socjologicznym; europeizacja w wymiarze geopolitycznym, europeizacja w wymiarze edukacyjno-badawczym, jurystycznym; europeizacja w wymiarze: makroekonomicznym transcendentnym, makroekonomicznym immanentnym i mikroekonomicznym. Zaproponowałbym zmianę tytułu rozdziału II: Osoba i dzieło Karola Wojtyły/Jana Pawła II na tle dziejów współczesnej Europy w podpunktach: rys biograficzny; formacja; przygotowanie filozoficzne; zainteresowania z katolickiej nauki społecznej. Rozdział trzeci w niezmienionej kolejności z konieczności zmiany tytułu ostatniego podrozdziału. W rozdziale czwartym na początku umieściłbym podrozdział: Jan Paweł II wobec procesów europeizacji Polski; wizja pastoralna Jana Pawła II procesu europeizacji, a dalej pozostawiłbym zaproponowaną przez Doktorantkę kolejność zagadnień szczegółowych: „warunkowanie strukturalne T 1” (195-200); „interakcję społeczną T1 - T3”; „doskonalenie strukturalne T 4”; „początek nowego cyklu”; „Postulaty zmian - wybrane przykłady” został podzielony na trzy punkty: 1. Godność (230-233); 2. Prawda (234-238); Rodzina (239-243). W rozdziale piątym (ideacja) zmieniałbym kolejność podrozdziałów: Idea Europy Jana Pawła II; Idea Europy chrześcijańskiej; Europejskie wartości; Idea kultury życia; Zmiany w praktyce - krytyka aborcji; Przeciw kulturze śmierci – eutanazji; Znaczenie miłosierdzia w perspektywie europeizacji; Rola

młodości w przyszłości Europy; Europeizacja Jana Pawła II, a cykle M.S. Archer. Rozdział szósty można byłoby nazwać wnioskami z analizy morfogenetycznej i uporządkować materiał w kolejności: wkład Jana Pawła II w procesy europeizacji; kryzys europejskiej kultury chrześcijańskiej; odnowa zachodniej cywilizacji.

Zaproponowane zmiany są autorskim pomysłem recenzenta i promotora w jednej osobie i wskazują tylko na kierunki autorskiego porządkowania poruszanych w pracy lematów. Podkreślić należy, że praca ma charakter analityczny, a celem analiz jest synteza i wnioskowanie. Autorka podjęła w pracy swoistą próbę eksplanacji, w której wyjaśnia proces europeizacji (zjawisko aktualne) odwołując się do osoby i dzieła Papieża (historia) odczytywanych na nowo z wykorzystaniem modelu morfogenezy zaczerpniętego od M. Archer. Jest to zatem bardzo ambitne zadanie naukowe, które zostało pomyślnie wykonane, natomiast wyartykułowane w recenzji wątpliwości merytoryczne mają jedynie charakter propozycji alternatywnych.

Według Doktorantki problem badawczy pracy sytuje się w relacjach między strukturą a podmiotowością; przy czym podmiotowość oznacza zdolność jednostek czy grup do wywierania (zamierzonego bądź niezamierzonego) wpływu na swoje otoczenie, a pojęcie „struktury” zwykle odnosi się do kontekstu, do warunków materialnych, które wyznaczają zakres działań dostępnych aktorom. Według Autorki korzystnym analitycznie sposobem lepszego analizowania tych relacji jest zaproponowana przez Margaret Archer próba wyodrębnienia obok struktury również tego, co nazywa ona ideacją/kulturą. Mamy tu zatem podmiot, sprawcę, który oddziałuje nie tylko na warunki strukturalne, ale też idee, które tą strukturę ideowo warunkują. Zatem celem głównym pracy jest zbadanie wpływu myśli Jana Pawła II na proces europeizacji. Przy czym przyjęta tu metodologia oparta na teorii morfogenetycznej zmiany Margaret Archer implikuje dualne ujęcie analizy problemu badawczego. Skutkuje to w praktyce przyjęciem dwóch celów częściowych, prowadzących w efekcie do celu głównego. Pierwszym celem częściowym jest zbadanie sprawstwa Jana Pawła II w procesie europeizacji w jego strukturalnej, formalno-prawnej i instytucjonalnej przestrzeni, celem drugim jest więc zbadanie sprawstwa w wymiarze ideacji/kultury (s. 11). Wyznaczenie celu głównego badań otwiera perspektywę dla oceny metodologicznej tej rozprawy.

Ocena metodologiczna

Według Doktorantki na potrzeby tematu dysertacji zatytułowanej: *Wpływ myśli Jana Pawła II na proces europeizacji - analiza morfogenetyczna* została dokonana subiektywna selekcja myśli Jana Pawła II, którą należy zbadać w kontekście jej wpływu na proces europeizacji w odniesieniu do analizy morfogenetycznej brytyjskiej socjolog Margaret Archer (s. 169). Oznacza to, że Doktorantka w określeniu merytoryki tradycyjnie wyszła od sformułowania tematu badań i przeprowadzenia kwerendy źródeł. Natomiast od strony formalnej Autorka wskazała na analizę morfogenetyczną jako metodę badawczą. Analiza morfogenetyczna stanowi zatem klucz do rozpracowania dzieła Jana Pawła II. Wyjaśnienie dokładniejsze i rozumienie tego „klucza” wymaga przytoczenia dłuższego cytatu z rozprawy.

„Przyjęta w pracy ontologiczno-epistemologiczna i metodologiczna perspektywa realizmu krytycznego ujęta w teorii morfologicznej zmiany Margaret Archer wydaje się odpowiednia do badania wpływu myśli politycznej Jana Pawła II, nie tylko jako teoretyka i religijnego przywódcy, ale również jako polityka, dążącego do formalno-prawnych i instytucjonalnych rozwiązań prowadzących do integracji europejskiej. Praktyka pontyfikatu Jana Pawła II, to jest również celowe oddziaływanie na zmianę ideacji/kultury, w tym przypadku zachowania wartości kultury chrześcijańskiej, jak również dążenie do pożądanych zmian strukturalnych, prawno-

ustrojowych, przyszłej Unii Europejskiej, to jak się zdaje uzasadnia przyjęcie jako modelu analitycznego koncepcję dualizmu metodologicznego zaproponowanego przez socjolog brytyjską Margaret Archer. Szerzej teoria ta zostanie zaprezentowana w rozdziale III. W związku z powyższym, w dysertacji zasadnym wydaje się sformułowanie następujących pytań badawczych: 1. Czy koncepcja europeizacji Jana Pawła II jest koncepcją oryginalną, wskazującą alternatywny kierunek procesów integracji europejskiej? 2. Czy jest tylko projektem mającym prowadzić do zmiany ideacji/kultur? 3. Czy jest również projektem zmiany struktury? W związku z tak postawionymi pytaniami można sformułować następujące hipotezy: 1. Oryginalność koncepcji europeizacji Jana Pawła II wynika z przyjęcia przez niego założenia, że bieżące procesy integracyjne muszą być prowadzone w oparciu o aksjologiczne fundamenty cywilizacji Europejskiej. 2. Koncepcja Europeizacji Jana Pawła II w praktyce jego politycznej i pastoralnej aktywności jako podmiotu sprawczego łączy zarówno dążenie do zmiany w obrębie struktury jak i ideacji/kultury” (s. 11-12).

Wyłonienie pytań i postawienie hipotez sugeruje, że Autorka będzie stosować weryfikacyjną metodologię swoich badań. To wyjaśnia sensowność rozdziału pierwszego, teoretycznego i drugiego – historycznego, które umożliwiają doprecyzowanie hipotez do dalszych badań weryfikacyjnych. Rozdział trzeci ma natomiast, według zamysłu Doktorantki, charakter metodologiczny, w którym Autorka doprecyzowuje kryteria weryfikacyjne. Powstaje w tym miejscu pytanie: czy weryfikacja według Autorki będzie dotyczyć ściśle wyznaczonych hipotez, czy też dopuszcza poszerzenie obszarów badawczych wyznaczonych przez postawione hipotezy? Treść trzech kolejnych rozdziałów pokazuje, że Doktorantka w znaczący sposób uzupełniła wyznaczone we wstępie hipotezy. Jakie wnioski stąd płyną?

Zdaniem recenzenta może to sugerować, że model morfogenetycznej zmiany M.S. Archer (rozdział III) jest tak bogaty merytorycznie i ma tak duże znaczenie dla zrealizowania zaprojektowanych badań, że powinien być rozdziałem wstępnym do całej pracy. Wskazałby on porządek merytorycznie określonych obszarów badań (w tym miejscu można byłoby wykorzystać treści z pierwszego rozdziału, a rozdział drugi w ogóle zostałby wyeliminowany) i posłużyłby do sformułowania związanych z nimi hipotez; stanowiłby on również miejsce dookreślenia metodologicznych kryteriów i narzędzi do ich weryfikacji w porządku, jaki Autorka zaproponowała w rozdziałach IV-VI. Praca zmniejszyłaby się ilościowo, ale co najważniejsze: Doktorantka ściśle trzymałaby się metody weryfikowania postawionych hipotez.

To przedstawione powyżej nowe spojrzenie na schemat pracy jest jedynie autorską propozycją recenzenta. Natomiast szanując prawo Autorki do stworzenia własnej koncepcji badań należy podkreślić konsekwencję w jej realizowaniu w tradycyjnym porządku: wytypowanie obszaru badań, kwerenda źródeł i literatury przedmiotowej, sformułowanie tematu i doprecyzowanie problemu badawczego, wybór metody, przeprowadzenie analiz, syntetyzowanie wyników badań i wnioskowanie.

Autorka świadomie zatem skonstruowała schemat badań, wydzieliła zagadnienia główne i szczegółowe, zaplanowała etapowanie badań według przyjętej metody i podsumowała ich wyniki. Należy zatem pozytywnie ocenić założenia metodologiczne rozprawy. Natomiast osobną kwestią jest trudność wyzwania, jaką jest sama metodyka pracy. Chodzi bowiem o to, że przywołane pojęcie: analiza morfogenetyczna jest dostatecznie objaśnione przez samą M.S. Archer, na którą powołuje się Autorka wykorzystując artykuł na ten temat: Margaret S. Archer (2015), *Morfogeneza - ramy wyjaśniające realizmu*, przeł. D. Leonarska, Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne nr 10 (1). Doktorantka poszerzyła jednak znaczenie analizy morfogenetycznej wykorzystując koncepcję realizmu krytycznego jako punktu odniesienia

swoich badań, ale także jako źródło dowodliwych tez i również przejęta używane w tej koncepcji słownictwo i oryginalne znaczenia pojęć socjologicznych. Była to dodatkowa trudność, aby analizować nauczanie Jana Pawła II stosując jednocześnie bogactwo wyników badań prowadzonych przez specjalistów od realizmu krytycznego, zwłaszcza przez M.S. Archer. Doktorantce udało się jednak zachować właściwe proporcje merytoryczne i w końcowym efekcie jej pracy widać, że dobrze wykorzystwała wybraną metodę i osiągnęła postawiony cele badawczy.

Walog rozprawy doktorskiej

Podjęty przez Doktorantkę temat badań jest z pewnością oryginalny i aktualny. „Na czasie” jest bowiem zajmowanie się problemami europeizacji, czego nam, współczesnym Polakom, wyjaśniać nie trzeba. Twórczy charakter przeprowadzonych badań łączy się ściśle z wykorzystaniem metody analizy morfogenetycznej. Kierowanie przygotowaniem tak bogatej treściowo i złożonej metodologicznie rozprawy doktorskiej wymagało od Promotora, dra hab. Piotra Grabowca, stałych konsultacji z Doktorantką na każdym etapie jej powstawania. Po lekturze rozprawy można stwierdzić, że Promotor wypełnił swoje zadanie i dopilnował spełnienia wymogów merytorycznych i metodologicznych.

Zasygnalizowane w ocenie pracy sugestie dyskusyjne o charakterze merytorycznym i metodologicznym pełnią przede wszystkim rolę inspiracji dla Doktorantki w prowadzeniu dalszych badań naukowych. W pracy występują mankamenty językowe, niedociągnięcia redakcyjne, czy zwyczajne błędy edytorskie. Należy jednak podkreślić, że skupiając się na realizacji głównego celu badawczego, może zabraknąć determinacji w dopilnowaniu dokładności w dopilnowaniu strony redakcyjnej pracy. Te braki można byłoby łatwo wyeliminować przygotowując rozprawę do druku, dlatego nie mają one wpływu na ocenę jej wartości naukowej. Pozostaje pewien niedosyt filozoficzno-teologicznej analizy nauczania Jana Pawła II w kwestiach europeizacji, ale to również nie wpływa na wartość i walory badawcze pracy.

Podsumowując jej wartość trzeba przede wszystkim uznać twórczy sposób przeprowadzonych badań przez Panią mgr Donatę Borowską. Uniknęła bowiem pokusy przeprowadzenia prostej komparacji nauczania Jana Pawła II i koncepcji realizmu krytycznego w wydaniu M.S. Archer; stworzyła natomiast własne, autorskie dzieło, które po wprowadzeniu pewnych „ulepszeń” merytorycznych, doprecyzowaniu strony formalnej i korekcie redakcyjnej mogłoby zostać opublikowane i z pewnością cieszyłoby się dużym zainteresowaniem i politologów, i teologów.

Kwestie do dyskusji

Przedstawiona recenzja rozprawy doktorskiej stanowi punkt wyjścia do podjęcia dyskusji z Doktorantką. Wyniki przeprowadzonych badań zostały wykorzystane do zredagowania pracy. Bogactwo zgromadzonych źródeł i literatury sugeruje jednak, że Autorka musiała dokonywać trudnych wyborów w kategoryzowaniu ich wartości merytorycznej. Była to zarazem okazja do zdobywania doświadczenia badawczego, doskonalenia metodologii naukowej, a także podejmowania prób krytycznej analizy i syntetyzowania myśli autorytetów naukowych, również formułowania własnych opinii. Korzystając ze zdobytej wiedzy i umiejętności badawczych, które nabyła podczas przygotowania rozprawy doktorskiej, Doktorantka może podjąć z recenzentem dyskusję na wskazane poniżej pytania. Ich zakres ma charakter kumulatywny, dlatego do dysputy wybiorę tylko jedno z nich.

1. Doktorantka podjęła badania z wykorzystaniem materiałów, które w teologii mają znaczenie źródłowe. Czy zdaniem Doktorantki nauczanie Jana Pawła II stanowi dla politologa źródło o charakterze heurystycznym czy bardziej hermeneutycznym?
2. Czy zdaniem Doktorantki przeprowadzone badania można nazwać monograficznymi – jeden cel, jedna metoda, czy interdyscyplinarnymi – jeden cel, wiele metod, czy multidyscyplinarnymi – wiele celów i wiele metod?
3. Czy nauczanie Jana Pawła II na temat europeizacji jest pionierskie i oryginalne? Jeśli tak, to proszę o przykład.
4. Na czym polega, zdaniem Doktorantki, wartość realizmu krytycznego M.S. Archer w badaniach z politologii?

Wniosek końcowy

Recenzowana rozprawa doktorska jest w pełnym tego słowa znaczeniu dziełem naukowym i spełnia związane z tym wymagania prawne, dlatego też stawiam wniosek do Rady Dyscypliny Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego o kontynuowanie przewodu doktorskiego mgr Donaty Borowskiej.

Warszawa, dnia 7 sierpnia 2024 roku

Ks. prof. dr hab. Jan Kazimierz Przybyłowski

Kierownik Katedry Teologii Pastoralnej i Nauk Pomocniczych

na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

w Warszawie